

ALEXANDRU COSMESCU

Institutul de Filologie
(Chişinău)

ANALIZA SEMANTICĂ A DISCURSULUI

Abstract

The present article illustrates thematic analysis, one of the basic approaches in discourse analysis. After clarifying the concept of ‘theme’ and the analysis methodology, the author applies it to the study of global and local coherence in a poetry corpus.

Considerații preliminare. Unul dintre cele mai adecvate puncte de pornire ale analizei discursului este ceea ce ar putea fi numit analiză semantică de discurs sau analiză tematică exploratoare. La acest nivel, se urmărește coerența textuală, pornindu-se de la ideea că orice text are una sau câteva teme dominante, între care se stabilesc anumite relații, fenomen numit de R. de Beaugrande *conectivitate conceptuală*. [1]. În articolul de față, voi urmări coerența textuală, așa cum este ea manifestată în antologia de poezie *literatura potențială 01*, publicată în 2005 în urma atelierului de creative writing organizat la Mănăstirea Râșca¹.

Conceptul de temă. Întâi de toate, voi încerca să clarific instrumentarul conceptual și metodologic cu care am lucrat la analiza corpusului de texte. Ipoteza mea de pornire a fost că, în cazul discursului poetic contemporan, ilustrat în corpusul selectat, coerența se manifestă printr-o serie de *teme* recurente în majoritatea textelor. Astfel, am urmărit nu doar coerența la nivelul unui text izolat, ci la nivelul întregii antologii, pentru a categoriza ulterior temele descoperite.

Pentru o asemenea analiză, trebuia clarificat în primul rând conceptul de *temă*. Drept formulare preliminară a acestui concept mi-a servit varianta propusă de semantica textuală franceză. Eveline Martin în contextul a ceea ce ea numește analiză tematică a datului textual, oferă următoarea definiție conceptului de temă: „grosier vorbind, tema unui text este acel ceva cu referință la care a fost compus textul” [2, p. 14]. Pe parcurs, formulează în mod științific această definiție intuitivă, afirmând că analiza tematică

¹ Urmanov, Adi (coord.), 2005. *literatura potențială 01*. București: vinea. Poetul Adi Urmanov este absolvent al programului de master în Creative Writing al Universității Warwick (Marea Britanie) și a organizat, în 2005, 2006 și 2007 ateliere de creative writing (tehnici de compunere poetică) cu durata de 10 zile la Mănăstirea Râșca, unde este călugăr. Pentru fiecare atelier au fost selectați câte 10 tineri poeți nedebutați în volum, care au trecut prin cursuri de tehnici de compunere poetică realizate după modelul occidental. După atelierele din 2006 și 2007, a fost publicată câte o antologie de texte ale participanților, cu un cuvânt de însoțire de Adi Urmanov, și volume individuale ale câștigătorilor programului.

presupune determinarea unui denominator comun al mai multor concepte prezente în text, adică a unui sem. În acest sens, autoarea [2, p. 13] pornește de la ideea de temă așa cum este ea conceptualizată la nivelul lingvisticii frazei, unde se stabilește diferența între *temă* (lucrul la care ne referim) și *remă* (ceea ce spunem despre el). Apoi, în prima parte a articolului ei, stabilește un câmp para-sinomimic care poate ajuta la o conceptualizare mai bună a *temei*, așa cum apare ea deja nu la nivel de frază, ci de discurs/ text. Primul termen pe care îl analizează autoarea sub acest aspect este cel de *concept*, care definește entitățile descriabile logic în plan intensional. Ulterior, autoarea stabilește un raport între temă și *motiv* – termenul din teoria literară ce denumește un element narativ sau tematic ireductibil. Semul dominant în toate aceste expresii este, conform autoarei, cel de *sursă sau punct de origine al gândirii*. În acest caz, putem face destul de ușor o listă de teme tratate în diferite moduri – ceea ce ar fi mai complicat e să stabilim care e legătura dintre aceste teme, sau care ar fi gradul de abstractizare suficient pentru a determina tema unei secvențe textuale sau a unui text, însă fără a-i pierde specificul (dacă ne-am abstractiza prea tare, am putea ajunge, de exemplu, la ideea că tema oricărui text liric – indiferent de conținut – este, de exemplu, „relația dintre eu și lume”, iar un asemenea nivel de analiză nu ne-ar putea ajuta cu nimic).

La obiecția referitor la gradul de generalitate, autoarea răspunde că ar putea exista teme cu grad diferit de generalitate – arhi-teme, hiper-teme și, printre ele, sub-teme generice și specifice [2, p. 17] și că studiul semantic al textelor depinde de obiectivul vizat (idem, p. 18). Astfel, afirmă autoarea, în cazul în care vrem să stabilim o relație dintre teme, tema excentricității ar putea fi pusă în relație atât cu cea a nebuniei, cât și cu cea a originalității, în funcție de obiectivul cercetării efectuate [idem, p. 17]. În acest sens, practica unei analize tematice ar consta, întâi de toate, în evidențierea anumitor aspecte lexicale ale unei teme, apoi în construirea unei rețele asociative din mai multe teme puse în relație, care ne pot ajuta să evidențiem „locul temei în economia semantică a textului” [2, Martin, 1995, p. 22].

Generalizând, o practică de acest tip ar funcționa mai mult la nivel intuitiv, pentru că o asemenea concepere a temei acceptă diferite interpretări ale secvenței textuale analizate (de exemplu, aceeași secvență textuală poate să se refere la acțiunea de a te trezi, la oboseală, la enervare etc.) și totul depinde de subiectivitatea interpretului și de obiectivele cercetării lui. Astfel, „locul” temei nu este în text, ci în competența textuală a lectorului-semantician – care poate inventa pe cont propriu teme pe care să le „descopere” ulterior în text. În principiu, autoarea identifică suficient de clar scopul unei analize tematice – evidențierea rețelei asociative de teme – dar nu și modalitatea practică de a o realiza, și, în cazul în care tema e definită cu ajutorul conceptului de referință, definiția respectivă devine problematică și solicită clarificarea sensului în care e utilizat termenul în cauză.

O altă abordare, care rezolvă parțial aceste probleme, este cea a lui Teun van Dijk. Autorul pornește de la noțiunea de interpretare a discursului, pe care o definește ca „atribuirea de sens(uri) expresiilor discursului” [3, p. 104]. van Dijk distinge interpretările lingvistice, intensionale (prin care unei expresii i se atribuie un sens) de cele extensionale, specifice logicii și filosofiei limbajului, prin care expresiei i se atribuie un referent/denotat. Conform lui, a oferi o interpretare extensională înseamnă a specifica despre ce e un anumit discurs – indivizii, proprietățile sau stările de lucruri care îi constituie referenții într-un model formal al unei lumi posibile.

Astfel, în termenii lui van Dijk, discursul/ textul interpretat este un „model formal al unei lumi posibile” și, în cazul în care este conceptualizat în acest mod, expresiile pot avea un referent, pentru că nu este neapărat vorba de lumea așa cum o percepem cu toții, ci de o lume posibilă, în cazul căreia ar putea funcționa o semantică vericondițională. Oricum, dacă pentru Frege referentul unei expresii este valoarea ei de adevăr, van Dijk pare a susține teoria referinței propusă de Russell sau Wittgenstein, pentru care referentul unei expresii e o stare de lucruri.

Demersul lui van Dijk este orientat spre formularea unei teorii care să poată sta la baza unei metode de analiză de discurs – analiza semantică de discurs – aplicabile la diferite tipuri de discurs. În acest sens, pentru formularea preliminară a unei practici de analiză a coerenței la nivel de discurs, van Dijk [idem, p. 105] propune următoarele:

Presupunem [...] (1) că expresiile dintr-un discurs pot fi analizate ca succesiuni de propoziții și (2) că unitățile de sens atribuite propozițiilor sunt judecăți, care constau dintr-un predicat și un număr de argumente care ar putea avea diferite roluri (cazuale). Astfel, un prim aspect al analizei semantice de discurs e investigarea modului în care succesiunile de propoziții dintr-un discurs sunt legate cu succesiuni de judecăți ce stau la baza lor și cum sensul acestor succesiuni este o funcție a sensului propozițiilor sau judecăților constituente.

Acest nivel de analiză presupune urmărirea a ceea ce van Dijk numește *coerență locală*. La acest nivel, se urmăresc structurile temă-remă, datum-novum, temă-comentariu, co-referința, anafora, pronumele posesive etc., care apar în fraze diferite. Pentru van Dijk, discursul e perceput atât ca serie de acte de vorbire, cât și ca act de vorbire global, și poate fi analizat, la acest nivel trans-frastic, cu ajutorul unei metode ce presupune combinarea teoriei actelor de vorbire, pragmaticii lui Grice, lingvisticii funcțional-sistemice etc¹. În același timp, discursul nu poate fi redus doar la o succesiune de fraze și la sensul acestora, luat în parte. Înțelegerea discursului, pentru van Dijk, nu se poate reduce la înțelegerea sensului fiecărei expresii, deși sensul discursului este o funcție a sensului fiecărei expresii pe care o conține. Astfel, van Dijk propune și noțiunea de *coerență globală* – la nivelul unei secvențe discursive mai ample sau al unui text întreg. Noțiunile precum *temă* sau *subiect* sunt reconstituite ca macrostructuri semantice care formează coerența globală a discursului, explicând ce este relevant și important în informația semantică din discurs. Putem vorbi, în acest sens, despre *tema* unui paragraf, a unei secțiuni sau

¹ O altă teorie care poate sta la baza analizei coerenței locale e cea propusă de Martin Heidegger, conform căruia una dintre funcțiile de bază ale limbajului este „explicitarea a ceva drept ceva”. Unul dintre acești termeni ai relației de explicitare poate fi interpretat ca „explicitat”, iar celălalt – ca „explicitant”, „explicitatul” fiind analog temei în relația temă-remă. Avantajul aplicării lui Heidegger la analiza coerenței locale ar fi faptul că, în acest caz, de exemplu, o descriere a agorafobiei ca „de fiecare dată când ies în oraș îmi e frică” ar putea fi descompusă atât în descriere a unei situații a „ieșirii în oraș”, care apoi este explicitată drept „ceva care îmi provoacă frică”, cât și în explicitarea „fricii” drept „senzație care apare atunci când ies în oraș”. Astfel, tema poate fi atât „ieșirea în oraș”, cât și „frica”, în dependență de contextul în care apare această expresie.

a unui text, atunci când conectăm secvențele textuale la un nivel mai abstract și general – reducându-le la ceea ce van Dijk numește *macropropoziții* sau la titluri pentru o secvență textuală. Conform lui, textele pot fi rezumate doar datorită acestei capacități de a fi reduse la macrostructuri. Concepția lui van Dijk poate servi la determinarea mai exactă a temei unui text sau a unei secvențe textuale și poate fi pusă la baza unei practici de analiză semantică de discurs, după cum o demonstrează pe baza a 4 exemple, inclusiv un text poetic.

Un alt demers teoretic util în acest sens e cel al lui Wallace Chafe [4]. Analizând conceptul de flux al discursului, Chafe afirmă că discursul e o combinație a două fluxuri: un flux de sunete și un flux de gânduri. Menționând „forțele” care dau o direcție fluxului de gânduri, Chafe [4, p. 674] atrage o atenție deosebită asupra temei, pe care o definește ca agregat coerent de gânduri introdus de un participant la conversație, dezvoltat fie de acel participant, fie de altul, fie de câțiva participanți împreună, apoi încheiat în mod explicit sau lăsat să se estompeze.

Interpretată în acest mod, tema discursului poate fi diferențiată mai ușor de tema unei fraze, facilitând astfel urmărirea coerenței globale și, desigur, a schimbului de teme în cadrul unei conversații sau al unui text fragmentat. Tema este percepută aici mai mult ca secvență de discurs în care se vorbește despre același lucru.

Un alt concept util lansat de Chafe este cel de *supratemă* – supratema fiind acea temă cu un grad sporit de generalitate care organizează câteva teme în cadrul unui discurs, funcționând ca umbrelă pentru ele. Introducerea unei teme în discurs se poate produce fie în cadrul supratemei deja propuse, fie este dublată de introducerea unei suprateme noi. Chafe evidențiază și mecanismele prin care este constituită tema unei secvențe discursive și modul în care tema se integrează unei suprateme. Practica analizei de discurs în varianta lui Chafe presupune urmărirea modului în care se succed și se constituie reciproc temele și supratemele în cadrul unui discurs.

Astfel, cele trei abordări pe care le-am analizat permit formularea unui scop clar pentru o analiză tematică/ semantică – evidențierea rețelelor asociative stabilite între teme în cadrul unui discurs – și, în același timp, van Dijk și Chafe oferă o serie de instrumente utile pentru realizarea practică a acestei analize.

Coerența globală. Discursul poetic contemporan își propune în mod programatic să fie unul inovativ, atât la nivelul sintaxei și tehnicii poetice, cât și la cel al semanticii textelor care îl constituie. Or, deseori, anume tematica unui discurs este cea care îl individualizează în raport cu altele. Odată clarificată noțiunea de temă, putem trece la analiza la acest nivel a discursului poetic, așa cum este ilustrat de corpusul pe care l-am ales.

Prima etapă a analizei realizate a fost o analiză exploratorie a întregului corpus, pentru a identifica *supratemele* prezente în el și o serie de teme incluse în aceste suprateme. Ulterior, am analizat în detaliu textele izolate, pentru a vedea în ce mod sunt prezentate în ele supratemele și cum li se integrează temele. Uneori, temele și supratemele pe care le-am identificat nu au putut fi clar delimitate una de cealaltă, formând o rețea semantică complexă, cu elemente interdependente. Voi încerca totuși să le categorizez, oarecum sistematic, și să ofer exemple din texte în care am remarcat supratemele respective:

I. corp

1. corpul propriu

a) senzații corporale

(*aerul se lipește de plămâni mei/ urechile pocnesc și/ capul se umple de fulgi* – Claudiu Banu; *cât împing, doamne, trupul acesta, și/ îi simt gulerul tăindu-mi limba* – Dorin Mureșan)

b) atitudine față de corp

(*există o binefacere a privirii./ a corpului înstrăinat* – Valentina Chiriță; *spre deosebire de alte femei/ yo am burtă!/ e un avantaj să ai burtă/ numai că nu l-am găsit încă* – Diana Geacăr; *Am unghiile lungi și eu zic frumoase* – Dragoș Rossman)

c) poziții corporale

(*cu pulpele strânse/ întorc invers ceașca de cafea/ dâre de rimel se-adună la gură* – Diana Geacăr; *stau cu picioarele urcate pe o bancă/ genunchii pliași și brațele în jurul lor* – Livia Roșca)

2. corpul celuilalt

a) senzații corporale ale celuilalt

(*vei continua să respiri așa cum/ nimeni nu te-a învățat* – Valentina Chiriță; *întregul lui corp/ moșește o zvâcnire* – Ana Alexandra Fărcaș)

b) atitudine față de corpul celuilalt

(*aș vrea să mă așez lângă un trup/ tânăr de femeie lângă un trup total/ necunoscut și să-l privesc/ doar atât/ doar atât/ altceva ar fi de prisos* - Irina Roxana Georgescu; *vreau un băiat/ fără respirări/ vreau un bărbat/ cu nașteri/ din care vin și eu* – Andra Rotaru)

II. sentimente și procese mentale proprii

1. gânduri

(*mă gândesc la copilul din vis* – Diana Geacăr; *mă gândesc la tine când/ ploaia asta mărunță și rece/ îmi lipește părul de cap* – Livia Roșca)

2. amintiri

(*îmi aduc aminte perfect/ purta o eșarfă făcută dintr-un/ rest rămas de la rochia mea albastră* – Livia Roșca; *la vârsta de 5 ani când mă îmbrăcam/ cu urâta rochie de mireasă a mamei* – Valentina Chiriță)

3. sentimente

(*cel mai bine mă simt noaptea când unii dorm/ și ceilalți fac dragoste* – Claudiu Banu; *lacrimile pe care le-am scurs ne-au costat câte ceva/ adică noi le-am spus tristețea noi* – Alex Nichifor)

4. dorințe

(*tânjesc să mă ridice cineva apucându-mă de ceafă/ ca pe un pui de pisică/ dus între colți într-un loc/ ferit* – Livia Roșca; *Vreau să închid ochii și în fața mea să apară o floare* – Dragoș Rossman)

5. vise

(*am visat o imagine crestată/ din două retine* – Andra Rotaru; *am visat un poem/ de două strofe/ trei versuri pe strofă* – Alex Nichifor)

III. *celălalt*

1. experiențe comune

(*vom aștepta amândoi să răsară/ stele una câte una/ și-o să ne crească burți/ pe tot corpul care se înghit unele pe altele* – Irina Roxana Georgescu; *eu și victor suntem pasagerii/ acelorași circumstanțe nefavorabile* – Claudiu Banu)

2. acțiuni ale celuilalt

(*te scoli tu înaintea mea/ să-mi prăjești ouă/ să-mi cureți cartofi și/ ce mai vrei tu* – Diana Geacă; *prima ei reacție a fost să caute o față de pernă/ să îmbrace/ bonsaiul* – Alex Nichifor)

3. relație cu celălalt/ comunicare

(*„mai e ceva acolo dar nu știu ce”/ email de la anda* – Diana Geacă; *ascultă aici/ îmi zici în fiecare zi/ iar eu ascult cu ochii umezi docili* – Livia Roșca)

4. sentimente ale celuilalt

(*încremenești. nu mai ai nimic de spus/ te simți secătuit* – Irina Roxana Georgescu; *Victor se ia în serios* – Claudiu Banu)

IV. *evenimente*

1. acțiuni cotidiene

(*deschid ochii rânjind mi-aprind o țigară* – Claudiu Banu; *mă demachiez cu șervețelele tale/ ude* – Diana Geacă)

2. situații stranie/ neașteptate

(*o față și doi băieți/ toți trei îmbrăcați/ fotografiau casele și blocurile din jurul blocului meu/ mi-am scos dintr-un sertar/ camera digitală/ am deschis-o/ și am început să-i fotografiez pe cei trei* – Alex Nichifor)

V. *spații*

1. decor urban

(*mă trezesc în intersecții,/ admirând relansarea tramvaiului 4,/ cu moloz în ochi* – Valentina Chiriță; *în Vamă lucrurile sunt calme și farmaciile închise* – Dragoș Rossman)

2. spații închise

(*în camera alăturată dușul zgârie pereții* – Claudiu Banu; *ce binecuvântare că există geamuri de termopan* – Valentina Chiriță)

VI. *obiecte*

1. obiecte comune

(*îmi bag fața în pernă* – Claudiu Banu; *cearșaful are pete de floarea soarelui* – Andra Rotaru)

2. obiecte imaginare

(*calc pe cioburi de lumină* – Dorin Mureșan; *un ou de cârțiță sub patul meu* – Andra Rotaru)

VII. *sine*

(*yo nu știu să povestesc frumos* – Diana Geacă; *restul se roagă iar eu sunt Dumnezeu* – Hose Pablo).

Aceste suprateme, prezente în textele majorității autorilor antologați, sunt cele care îi asigură corpusului analizat coerența globală. Supratemele recurente fac ca discursul poetic contemporan să fie unul relativ omogen – textele majorității autorilor antologați

pot fi organizate în funcție de aceste suprateme comune, fără o structură prea rigidă [4, Chafe, 2001, p. 674].

Coerența locală. Analiza tematică/ semantică de discurs poate fi aplicată nu doar pentru evidențierea unei rețele de teme specifice unui corpus întreg, dar și pentru examinarea atentă a unui text concret. Voi exemplifica pe baza unui text de Andra Rotaru:

*cearșaful are pete de floarea soarelui
le întorc cu degetul și
urmăresc desene
mai puțin geometrice decât
forma corpului meu
așezat pe canturile
de sub
forma trupului
de sub
cei ce strivesc culorile
ca și cum degetul poate desena
natură moartă*

(Andra Rotaru)

Primul nivel la care putem realiza o analiză semantică a acestui text e identificarea câtorva rețele asociative. În primul rând, putem stabili legături între „pete”, „desene”, „geometrice”, „forma”, „culori”, „[a] desena”, „natură moartă” – o rețea asociativă cu semul comun al *desenului*. Apoi, o altă rețea asociativă ar fi cea formată de „degetul”, „forma corpului”, „forma trupului” – semul dominant fiind *corpul*. O altă rețea asociativă e cea formată de cuvinte precum „cearșaful”, „floarea-soarelui”, „canturile” – care au în comun calitatea de a fi obiecte. Astfel, textul conține trei rețele asociative – rețeaua *obiectelor*, cea a *corpului* și cea a *desenului*. Textul pare a se referi la relația care se stabilește între corp și obiectele pe care îl înconjoară, la modul în care manipulăm aceste obiecte cu ajutorul corpului – în cazul textului prezentat aici, acțiunea e urmărirea conturului obiectelor sau unor părți din obiecte, cum ar face-o un pictor. Rețeaua asociativă a *desenului* face, în acest sens, legătura între *corp* și *obiecte*, pentru că se *desenează* – cu *degetul* – *forma obiectelor*. Ceea ce au în comun obiectele și corpul e *forma*.

Se presupune că, în general, obiectele nevii au o formă mai geometrică decât corpurile ființelor (*cei ce strivesc culorile* așezându-se pe pat/ cearșaf), însă, în textul Andrei Rotaru, presupuziția e răsturnată de sintagma *desene/ mai puțin geometrice decât/ forma corpului meu* – pare că, odată stabilită relația cu obiectele, corpul prezent în text ar prelua o parte din calitățile acestora (forma geometrică a ornamentelor de pe cearșaf, de exemplu).

Astfel, în cadrul textului analizat, sunt prezentate trei rețele asociative la nivel conceptual, care se întrepătrund și fac schimb de trăsături.

În principiu, dacă am încerca să extragem o macrostructură narativă a textului, ea ar putea lua forma „cineva stă așezat pe cearșaful de pe pat și conturează cu degetul

ornamentele” – situație descompusă într-o serie de elemente constitutive, între care se stabilesc relații semantice.

Concluzii. Instrumentarul analizei tematice/ semantice de discurs mi-a fost util la identificarea unei serii de suprateme prezente în antologia de poezie pe care am selectat-o drept corpus. Această serie de suprateme formează scheletul unei coerențe discursive globale. În afară de aceasta, analiza tematică/ semantică de discurs mai poate fi aplicată și pentru evidențierea structurilor coerenței locale – a rețelilor asociative care se stabilesc în interiorul unui text luat în parte. Astfel, o asemenea analiză favorizează studiul semantic al discursului poetic contemporan și, implicit, poate fi utilizată la analiza mai multor tipuri de discurs.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Robert de Beaugrande, 1980. *Text, Discourse, and Process. Towards a Multidisciplinary Science of Texts*. Consultat pe <http://beaugrande.com/TDPOpening.htm>.

2. Éveline Martin, 1995. *Thème d'étude, étude de thème*. În: Rastier, François (coord.). *L'analyse thématique des données textuelles: l'exemple des sentiments*. – Paris, Didier, 1995. (Collection Études de sémantique lexicale).

3. Teun van Dijk, 1985. *Semantic Discourse Analysis*. În: *Handbook of Discourse Analysis*, vol. 2. – London, Academic Press. Consultat pe www.discourses.org

4. Wallace Chafe, 2001. *The Analysis of Discourse Flow*, În: Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen și Heidi E. Hamilton (coord.), *The Handbook of Discourse Analysis*. – Oxford, Blackwell.